

۳۳۱۱ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۲ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۳ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۴ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۵ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۶ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۷ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۸ - مجموعه نوحه‌های استادان

۳۳۱۹ - مجموعه نوحه‌های استادان

فتح الله خان اکبر

سپهسالار اعظم رشتی

دکتر هومن یوسفدهی

لوگو کتابخانه

www.farhangsharif.ir

سرشناسنامه: یوسفدهی، هومن ۱۳۴۹ -
 عنوان و پدیدآور: فتح‌الله‌خان اکبر سپهدار اعظم رشتی / هومن یوسفدهی.
 مشخصات نشر: رشت، فرهنگ‌ایلیا، ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری: ۳۰۰ ص.
 شابک: ۴-۵۴۲-۱۹۰-۹۶۴-۹۷۸
 موضوع: اکبر، فتح‌الله، ۱۲۳۴-۱۳۱۷.
 موضوع: سیاستمداران -- ایران -- گیلان -- سرگذشتنامه
 موضوع: ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق.
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ی ۷ الف / ۱۴۵۳ DSR
 رده‌بندی دیویی: ۰۷۵۰۹۲ / ۹۵۵
 شماره کتابخانه ملی: ۴۷۸۳۹۱۴

• دکتر هومن یوسفدهی	• فتح‌الله‌خان اکبر؛ سپهدار اعظم رشتی
• چاپ نخست: ۱۳۹۶	• شمارگان: هزار نسخه
• صفحه‌آرایی: وحید باقری	• حروفچینی و آماده‌سازی: کارگاه نشر فرهنگ‌ایلیا
• همه‌ی حقوق این کتاب محفوظ است.	
• شابک: ۴-۵۴۲-۱۹۰-۹۶۴-۹۷۸	
• نشر فرهنگ‌ایلیا؛ رشت، خ آزادگان، جنب دبیرستان بهشتی، خ صفایی، خ حاتم، شماره ۴۹	
• تلفن: ۳۳۳۴۴۷۷۳ ۳۳۳۴۴۷۷۲ ۰۱۳	• دورنگار: ۳۳۳۲۱۸۲۸ ۰۱۳
www.farhang-e-ilia.ir	Email: nashreilia@yahoo.com

فهرست

۹	یادداشت - بنده هندی گیلان
۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۷	بخش ۱ - تولد و جوانی
۱۹	در خدمت آخوند خان
۲۰	ازدواج
۲۱	ازدواج با بیوه اکبر خان
۲۲	به سوی شهرت و پیشرفت
۲۴	در عصر مظفری
۲۶	محسن خان معین الملک (در جوانی)
۲۸	دریافت نشان از دولت انگلیس
۲۹	پذیرایی از شاه
۳۳	مهمانداری اروپائیان
۳۳	در محبس حاجب الدوله
۳۵	دریافت لقب سردار منصور
۳۸	کفالت حکومت گیلان
۴۱	بخش ۲ - انقلاب مشروطه
۴۳	اقامت در پایتخت
۴۴	مشروطه خواهی و عضویت در جامع آدمیت
۴۷	همکاری با نمایندگان ملت
۵۱	ادامه نارضایتی در گیلان
۵۵	دستگیری و تبعید
۶۲	انقلاب رشت
۶۳	مهمانان خانه سردار منصور
۶۳	انتقال به پایتخت
۶۹	پس از فتح تهران
۷۱	بخش ۳ - همکاری با دولت های مشروطه

۷۱	کابینه بدون رئیس‌الوزرا.....
۷۳	کابینه‌های سپهدار اعظم تنکابنی.....
۷۸	دوران آشفته‌گی.....
۷۹	دوره سوم مجلس شورای ملی.....
۸۱	حضور مجدد در دولت‌ها.....
۸۵	سپهدار اعظم رشتی.....
۸۷	بخش ۴ - د. کنار وثوق‌الدوله.....
۸۷	بابیه اول وثوق‌الدوله.....
۸۸	بلبله با جنگلی‌ها.....
۹۲	کابینه دوم رشتی.....
۹۶	کابینه رازداد.....
۱۰۰	خروج سپهر رشتی از دولت.....
۱۰۴	روی کار آمدن بشیرالدوله.....
۱۰۹	بخش ۵ - ریاست وزیر.....
۱۱۳	صدور فرمان ریاست‌انوررایی.....
۱۱۸	عزل استاروسلسکی.....
۱۱۹	بیانیه رئیس‌الوزرا.....
۱۲۴	همکاری سیدضیاء.....
۱۲۵	تشکیل کمیته اعانه.....
۱۲۶	والیگری دکتر مصدق در فارس.....
۱۳۱	بخش ۶ - تشکیل کابینه.....
۱۳۶	بیانیه دوم رئیس‌الوزرا.....
۱۳۸	افشای أخذ رشوه برای قرارداد ۱۹۱۹.....
۱۴۴	انتخابات مجلس چهارم.....
۱۴۷	بخش ۷ - از اولتیماتوم انگلیس تا سقوط کابینه.....
۱۵۱	تشکیل مجلس مشاوره عالی.....
۱۵۵	اقدامات دولت.....
۱۵۷	بازی سیاسی ایران و انگلیس.....
۱۶۴	نتیجه مذاکره با شوروی‌ها.....
۱۶۶	تمایل احمدشاه به سفر اروپا.....
۱۶۷	تشکیل مجدد مجلس مشاوره عالی.....
۱۶۸	سقوط دولت.....
۱۷۳	بخش ۸ - باز هم ریاست وزرا.....
۱۷۴	درخواست بازگشت سپهدار.....

۱۷۹	دعوت از منتخبان مجلس چهارم
۱۸۰	مشکلات دولت
۱۸۳	تلاش برای تشکیل کابینه
۱۸۶	آغاز فعالیت کودتایان
۱۸۹	کابینه دوم سپهدار اعظم
۱۹۳	بخش ۹ - کودتا از آغاز تا انجام
۱۹۳	حرکت قزاق‌ها به سوی تهران
۱۹۵	اقدامات دولت جهت مقابله با کودتا
۱۹۶	اعلام حکومت نظامی
۱۹۸	نود تا ۳ اسفند ۱۲۹۹
۲۰۰	دستگیری رجال سراسم
۲۰۲	ماجرای سپهسالار اعظم و سیدضیا
۲۰۳	ریاست‌الوزرای سیدضیا
۲۰۷	بخش ۱۰ - از قدرت دادن به دارسره تا انقراض قاجاریه
۲۰۸	دوره چهارم مجلس شورای ملی
۲۱۸	اقتدار روزافزون سردار سپه
۲۲۰	دوره پنجم مجلس شورای ملی
۲۲۷	انقراض قاجاریه
۲۲۹	بخش ۱۱ - سال‌های پایانی
۲۲۹	دوران انزوا
۲۳۰	شکایت از عبدالحسین دیبا
۲۳۲	درگذشت
۲۳۴	همسر
۲۳۵	فرزندان
۲۴۱	چند حکایت منسوب به سپهدار رشتی
۲۴۸	بخش ۱۲ - خاندان اکبر
۲۶۴	سندها و عکس‌ها
۲۸۷	منابع و مأخذ
۲۹۱	نمایه

داغ شد حیرت و زان جلو به رنگی نرسید

چه توان کرد پس پرده تماشایش بود

بیدل

معمولاً اظهار نظر در باب حال سیاسی یا شیفته‌وار است یا مغرضانه و به سختی می‌توان داوری مستند و مسافران در باره آنان یافت و این شامل همه کسانی می‌شود که زمانی سگانداز اداره این مملکت بوده‌اند؛ چه آنان که مانند قائم مقام و امیرکبیر و دکتر مصدق خوش آرازه‌اند و چه آنان که مانند حاج میرزا آقاسی و امین السلطان و وثوق الدوله بدآوازه. یکی از این افراد هم فتح‌الله خان سپهدار اعظم است که مخالفانش مغرضانه او را مردی ناتوان، ابله و ساده لوح معرفی کرده‌اند. اکثر مخالفان سپهدار رشتی یا شازده‌های متکبر و جبار بودند یا دیوان سالاران خودپسند پایتخت و هیچ‌یک از این دو گروه، چشم دیدن این گیله‌مرد مالدار ولایتی را نداشتند که از راه نرسیده، جای آنان را در مسند استبداد و وزارت گرفته بود.

سپهدار رشتی شاید تحصیلات و معلومات ادبی و تاریخی زیادی نداشت و نویسنده زبردست و سخنران توانایی نبود؛ ولی هوش، زیرکی، مدیریت و کاردانی لازم را برای اداره اموری که به وی محول می‌شد، دارا بود. در جوانی از بین برادران و پسرعموهایش جزو معدود کسانی بود که با نشان دادن هوش و استعدادش توانست نقشی اصلی را در اداره تشکیلات عمویش در گمرک گیلان ایفا کند. پس از آن هم تا وقتی بیگلربیگی‌گری رشت و حکومت شفت و انزلی

را بر عهده داشت و گمرکات کل کشور را اداره می‌کرد، با زیرکی توانسته بود این مشاغل را به حداکثر سوددهی برساند و درآمد سرشاری به دست آورد و آوازه‌ای بیابد. پس از آنکه به تهران آمد و وارد صحنه سیاست گردید، از همان ابتدا به وزارت تلگراف رسید و پس از آن هم در اکثر دولت‌ها شرکت داشت و به تدریج وزارتخانه‌های کلیدی همچون وزارت داخله و وزارت جنگ به وی سپرده شد. در نهایت هم به عنوان رئیس‌الوزرا برای مدتی هرچند کوتاه سکان اداره کشور را در دست گرفت؛ آن هم در دورانی توفانی که بسیاری از رجال وجیه‌المله شانه از بار مسئولیت خالی کردند.

سپهدار رشیدی به سرنی می‌دانست که پذیرش مسئولیت در آن شرایط بحرانی نام و نانی برایش خواهد داشت و همچنین می‌دانست که دولت انگلیس برنامه دیگری برای ایران در سر دارد و خواهان استقرار یک دیکتاتوری قدرتمند در ایران است؛ کاری که از او رَدیک پروا نداشته و انقلاب مشروطیت بر نمی‌آید. بیشتر منابع تاریخی به خاطر عسرت سپهدار در کابینه قرارداد ۱۹۱۹ و با استناد به مذاکرات محرمانه او با سفیر انگلستان در ایران که بعدها منتشر شد، او را یک سیاستمدار وابسته به انگلستان معرفی کرده‌اند. ولی نویسندگان این منابع به صراحت نمی‌گویند که در آن تاریخ به دلیل آشفتگی اوضاع و ناامنی کشور، موجودیت حکومت مرکزی ایران وابسته به سیصد هزار تومان ساعده ماهانه دولت انگلیس بود و دولت‌مردان ایران اگر هم می‌خواستند کاری نمی‌توانستند خواسته‌های آن دولت را نادیده بگیرند. همچنین متذکر نمی‌شوند که او ناگزیر بود برای حل مشکلات و پیشرفت کار با سفیر دولت فائقه به زبان دیپلماسی سخن بگوید که دروغ گفتن و راست گرفتن، بازی با الفاظ و نیز اظهار دوستی و یکرنگی با طرف مقابل، جزو جدایی‌ناپذیر آن است.

با این حال سپهدار در زمانی که بالاترین قدرت اجرایی مملکت را در دست داشت و مجلسی هم نبود که پاسخگوی نمایندگان آن باشد، علی‌رغم تمام فشارها

حاضر به اجرا کردن قرارداد ۱۹۱۹ نشد. اگر چنین نبود، نیازی به انجام کودتای انگلیسی ۳ اسفند ۱۲۹۹ نبود. سپهدار اعظم پس از آن دو دوره نماینده مجلس شد و اگر نمایندگان ادوار ۵ و ۶ او را وابسته و خائن می‌دانستند، حداقل به هنگام طرح اعتبارنامه‌اش اشاره‌ای به این موضوع می‌کردند؛ چنان که دربارهٔ دیگران چنین کردند.

هرگز نگاهی شیفته‌وار به سپهدار رشتی نداشته‌ام و ندارم؛ زیرا او هم مانند سایر رجال سیاسی کشور نقاط قوت و ضعف خود را داشت که به آنها اشاره خواهد شد. ولی این را هم می‌دانم که بخشی از اقداماتش تابع شرایط کلی کشور و تحولات جهانی بود به همین خاطر در این اثر کوشیده‌ام که منصفانه به معرفی این شخصیت مهم تاریخ کشور بپردازم.

هومن یوسفدهی

۲۵ مهر ۱۳۹۶